

Наука та інновації. 2008. Т. 4. № 5. С. 85–91.

А.М. Ферчук

Музей правової охорони інтелектуальної власності, Київ

ОХОРОНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОДІЙ 1918 року

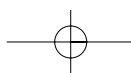
Система гарантій правової охорони інтелектуальної власності є невід'ємним атрибутом державності сучасних цивілізованих країн. І кожна держава, яка прагне економічного зростання, повинна проводити ефективну політику у сфері управління інноваційними процесами, дбаючи при цьому про забезпечення охорони прав та інтересів тих, хто примножує її інтелектуальний капітал. Це стосується й України.

Діючій державній системі правової охорони інтелектуальної власності України вже виповнилось 16 років. Проте процес створення державних структур правового захисту інте-

лектуальної власності в Україні починався ще 90 років тому.

Рік 1918-й в Україні ознаменувався проголошенням державного суверенітету та створенням декількох моделей української державності: Українська Народна Республіка (УНР) з Центральною Радою на чолі, Українська Держава, або Гетьманат, та Директорія УНР. Метою даної публікації не є аналіз переваг або слабких сторін тієї чи іншої моделі. У контексті заданої теми важливим є той факт, що у структурі кожної з названих моделей держави, утвердження яких відбувалось у складних внутрішньополітичних умовах, існували державні органи охорони промислової власності та здійснювався контроль за дотриманням авторського права.

Від березня 1918 р. в складі Міністерства торгу і промисловості УНР почав діяти технічний департамент, до складу якого входив відділ винаходів, що відповідав за патентування винаходів та реєстрацію товарних знаків, фабричних малюнків та зразків. Завідувачем відділу винаходів від 10 березня 1918 р. було призначено інженера *Родкевича Георгія Всеволодовича* (починав співпрацювати ще з Генеральним секретарством торгу і промисловості Центральної Ради в 1917 р. як експерт). У квітні при відділі винаходів було створено Експертний комітет.

Відділ винаходів та його фаховий потенціал було збережено у складі того ж міністерства і за Гетьманату.

Короткий період (сім з половиною місяців) правління Гетьманату П. Скоропадського ознаменувався затвердженням таких важливих атрибутів державності як державний герб, національна валюта, українське громадянство, національне військо. За цей період вдалося реалізувати низку гуманітарних проектів: засновано Українську академію наук, відкрито два національних університети, електротехнічний факультет Київського політехнічного інституту, близько 150 шкіл, і саме в цей період було видано перший охоронний документ України на винахід.

Уряду Української Держави, підтримуючи деякий час стабільність у державі, вдалося досягнути певних успіхів у державному будівництві.

Удосконалюючи міністерські структури, гетьманський уряд не відкидав позитивних напрацювань Центральної Ради. Відділ винаходів, очолюваний В. Родкевичем, було переведено у підпорядкування фабрично-заводського департаменту, директор якого *Свірський Віктор Францевич* був призначений на цю посаду 1 квітня 1918 р. ще попередньою владою, а до цього, від березня 1918 р. — першим фабричним інспектором України. Ще він служив фабричним інспектором Київського фабричного округу Фабричної інспекції Міністерства торгівлі і промисловості Російської імперії.

Експертний комітет, який діяв при відділі винаходів, складався з штатних урядовців організаційно-технічного відділу цього ж департаменту та з фахівців окремих галузей, представлених зацікавленими міністерствами, зокрема Військового, Внутрішніх справ, Морського, Шляхів, Праці, Фінансів та Земських Справ. Начальник відділу міг залучати до Експертного комітету по вільному найму осіб для попереднього розгляду заяв з правом вирішального голосу. Комітет виносив рі-

шення про видачу охоронних документів. При відділі винаходів були канцелярія, спеціальна бібліотека, архів патентних списків та альбомів, зареєстрованих марок, зразків фабричних рисунків.

15 червня 1918 р. відділ винаходів розпочав офіційний прийом заяв про видачу патентів. Усі бажаючі отримати охоронний документ на винахід, товарний знак чи фабричний зразок повинні були написати заяву на офіційному типографському бланку встановленого зразка із зазначенням назви міністерства. До заяви про видачу патенту на винахід необхідно було додати квиток Державної скарбниці про сплату 30 крб. на депозит відділу винаходів, два примірники опису винаходу та два малюнки. Зазначені додатки повинні були відповідати таким вимогам: чітке викладення патентної формули в описі винаходу; рисунок мав бути виконаний "чорними рисами", один примірник — на коленкорі або якісному папері для креслення, другий — на прозорому перкалі, обидва розміром 13×16, 13×18 або 13×24 см (малюнки інших параметрів, навіть з розбіжністю 1 см, повертали для перероблення). Крім того, до заяви та опису винаходу необхідно було прикласти марки гербового збору, з розрахунку 1 крб. за аркуш. Громадяни, які додавали до заяви про реєстрацію винаходу "посвідчення відповідної влади про бідність", від сплати грошового внеску за розгляд винаходу звільнялися.

Перше реєстраційне свідоцтво Української Держави на винахід було видано заявникам 27 червня 1918 р. Документ отримали підприємці-взуттєвики з Ростова-на-Дону *Павло Грюнталь* та *Леон Антошевський*, які 19 червня подали заяву про бажання отримати патент Української Держави на винахід "*дерева підосва, яка заміняє калоші*".

Заяви про патентування винаходів подавались особисто винахідниками, висилалися поштою або передавалися за дорученням через патентного повіреного або через товариства сприяння винахідникам.

Загалом від 27 червня до 5 жовтня 1918 р. відділом винаходів видано заявникам 80 реєстраційних свідоцтв на винаходи, про що було зроблено офіційні оголошення в урядовій газеті "Державний вісник". Реєстраційне свідоцтво Міністерства торгу і промисловості Української Держави № 80, видане відділом винаходів 5 жовтня на заяву *А. Белуш* та *Є. Джелайді* про патентування винаходу "рахівник-лінійка для набору колес на токарні та фрезерні станки". Усі зареєстровані документи були передані до Експертного комітету.

Багато об'єктів патентування, зареєстрованих відділом винаходів у період правління Гетьманату, мали побутове призначення: методи виготовлення взуття з відходів, обігрівачі пристрої, електронагрівальні прилади, прилад для гоління з дезинфікуючою камерою тощо. Серед пропозицій також є спосіб виготовлення бабіту для потреб залізниць, нафтовий мотор, електронасос, гідровелосипед. У ті буремні роки пересічні громадяни були налаштовані на мирне життя і пристосувалися до побутових реалій, в яких опинилися в результаті подій 1914–1918 рр. Та ж тенденція спостерігається й у справах щодо оформлення свідоцтв на товарні знаки та фабричні зразки, об'єкти реєстрації: сурогати чаю, тютюнові вироби, махорка, вакса.

Для отримання свідоцтва на право виключного користування товарним знаком його власник разом з відповідною заявою подавав до відділу винаходів нотаріально завірену копію промислового свідоцтва (зазначалися розряд, профіль, назва, адреса підприємства, його оцінна вартість та розміри сплачених податків, прізвище власника) певну кількість (від 3 до 25) рисунків самого знака та казначейський квиток про сплату на депозит відділу відповідного мита. Але іноді перелічених документів було замало.

Так, у кінці вересня 1918 р. до відділу була подана заява одеських підприємців *Якова Кісельмана*, *Менделя Лігнера*, *Михайла Юліуса* та *Іцка Хандреса* — співвласників торговельної

фірми "Легуміноза". Заявники просили затвердити на термін 10 років товарний знак, розміщений на обгортках упаковки для рослинного напою. До заяви додавалися два рисунки. На одному з них під зображенням жіночої голівки розміщено напис: «*Растительный напиток "Чайная роза Востока"*», на іншому — емблему фірми (у вигляді шестикутної зірки з написом на її сегментах назви фірми та перших літер прізвищ власників), над якою розміщено напис "Роза Востока" (вже без "чайная") та зазначено вищий ґатунок товару, внизу — профіль підприємства: "фабрика питательных и диетических продуктов".

У заяві, написаній у довільній формі, власниками фірми зроблено наголос на тому, що наявність у першому слові назви напою кореня "чай" не може порушувати чинного законодавства. А чинним законодавством заборонялося зберігати та продавати сурогати чаю в упаковках для справжнього чаю та продавати фруктовий чай під назвою, в яку входить у будь-якому розумінні слово "чай". Заявники підкреслювали, що пропонується для реєстрації назва продукту означає лише назву квітки, яка не має нічого спільного з напоєм "чай", тому й не може ввести споживача в оману відносно природи пропонованого напою.

Однак на вимогу відділу винаходів заявникам довелося надати ще й копію (нотаріально завірену) експертного висновку щодо хімічного складу продукту. В експертному документі, виданому Одеською хімлабораторією при міській управі, зазначалося, що аналіз "напою, який заміняє чай", показав: значна його складова — неозначений екстракт (68,8 %) та попел (4,28 %), фарбники відсутні. Начальник відділу винаходів *Г. Родкевич* на аркуш з висновками хімічної експертизи наніс резолюцію, що зобов'язувала заявників надати додаткові результати аналізу з зазначенням речовин, які входять до екстракту та підтвердженням відсутності у продукті шкідливих речовин.

У разі перереєстрації свідоцтва на право виключного користування товарним знаком, ви-

даного ще відповідними структурами Російської імперії, крім уже перелічених документів, необхідно було надати оригінал та копію попереднього свідоцтва, а в разі потреби — копії документів про передачу права на використання товарного знаку від попередніх власників та про тимчасову передачу іншим власникам. Саме у такому об'ємі були надані документи власницею тютюново-махоркової фабрики у Черкасах *М. Каплан* для відновлення дії товарного знаку "Наездник". Проте заявнику було відмовлено у перереєстрації та запропоновано розпочати нове оформлення знаку, оскільки в доданому до заяви оригіналі свідоцтва написи імен власників підприємства на рисунку товарного знаку були підчищені.

У заяві від 10 травня уряд Української Держави підкреслював, що широку програму законодавчої роботи має запроваджувати народне представництво. Але необхідні були ще й законодавчі заходи, які б сприяли наведенню порядку і зміцненню влади. Зокрема, такі заходи було здійснено й стосовно правової охорони промислової власності.

9 вересня 1918 р. вийшов закон про підвищення ставок оплати гербового збору, а заявникам, які вже отримали реєстраційні свідоцтва, були надіслані повідомлення про необхідність доплатити ще по 3 крб. гербового збору.

17 вересня гетьман затвердив урядову постанову "Про зміну строків внесення оплати за винаходи, здійснення привілеїв та відновлення чинності свідоцтв на товарні знаки". Прийняття постанови було зумовлене численними зверненнями винахідників та власників промислових підприємств щодо продовження дії існуючих патентів та свідоцтв.

Власники привілеїв на винаходи повинні були щорічно наперед сплачувати відповідне мито за кожен рік дії привілею, починаючи від дня його підписання. Затримка сплати мита дозволялась (з пенею) не більше ніж на три місяці, інакше привілей вважався таким, що втратив свою чинність. Також дія привілею припинялася, коли його власник не впровад-

жував привілейований об'єкт протягом п'яти років від дня підписання охоронного документу. Через першу світову війну, коли підприємства головним чином працювали для потреб фронту, та революційні події, внаслідок яких багато підприємств закрилося, більша частина власників привілеїв не мала змоги впровадити свої винаходи та сплатити мито за період від 19 липня 1914 р. до 31 грудня 1918 року. Урядова постанова дозволяла внести потрібне мито до 31 грудня 1918 р., а з відповідною пенею — до 1 квітня 1919 р. Названий період вирішено було не брати до уваги при врахуванні термінів задля здійснення російських привілеїв. Ті ж терміни не бралися до уваги і у випадку затримки оформлення продовження дії свідоцтва на виключне використання товарного знаку.

У 30-му числі часопису "Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства" за 1918 р. його редактор та штатний консультант відділу винаходів професор права *Олександр Пиленко*, відомий як основоположник патентного права в Російській імперії, коментуючи дану урядову постанову, зазначив: "Огульное уничтожение привилегий в заранее установленный срок нежелательно. Не соответствовало бы достоинству государства, если бы оно использовало революцию на предмет эксплуатации изобретений".

Урядова постанова, затверджена гетьманом П. Скоропадським 13 листопада 1918 р. з урахуванням інфляції та росту затрат на розгляд заяв збільшувала сплату за розгляд клопотань: про видачу патентів на винаходи — від 30 до 100 крб., за процедури, пов'язані з оформленням товарних знаків — від 3 до 30 крб., фабричних малюнків та моделей — від 50 коп до 5 крб.

Влітку 1918 р. відділ винаходів гетьманського уряду працював над розробкою законопроекту про створення інституту патентних повірених та законопроекту про реєстрацію товарних знаків. До того ж відділ винаходів

звернувся до Міністерства закордонних справ з питанням про складання конвенції про взаємну охорону прав промислової власності між Україною та іншими державами. Велася робота з підготовки до підписання Паризької конвенції. Наведені факти дають підстави стверджувати, що створена на той час в Україні державна система правової охорони промислової власності була діючою [1].

Уряд гетьмана Скоропадського мав наміри і щодо підписання Бернської конвенції, тобто не залишалися поза увагою держави й проблеми авторського права. До цього спонукало саме життя, яке не припинялося, незважаючи на політичні перипетії. Тогочасна газетна хроніка майорить анонсами театральних вистав місцевих театрів, антреприз, концертів. Наприклад, афіші Києва запрошували у Молодий театр, Театр Миколи Садовського, на концерти О. Вергинського. Те саме можна сказати і про інші губернські та повітові міста. Публічність та платність були основними ознаками драматичної сценічної вистави, тож існувало поле діяльності для агентів зі збору авторських гонорарів, які ще з дореволюційних часів у містах, де були театри, клуби, дворянські зібрання, діяли як уповноважені авторських товариств. У межах УНР та Української Держави продовжували діяти товариства, яким автори передавали свої права щодо дозволу виконання своїх творів та збирання авторських гонорарів. Такі українські автори, як *М. Старицький*, *М. Кропивницький*, *І. Карпенко-Карий*, *В. Винниченко*, *Б. Грінченко*, *Л. Черняхівська-Старицька* та інші ще у дореволюційні часи стали членами Товариства руських драматичних письменників та оперних композиторів, заснованого 1870 р. у Москві.

Агент, уповноважений товариством, укладав з платником угоду щодо справної сплати гонорарів авторам за виконання їх творів. У разі порушення платником своїх зобов'язань агент авторського товариства мав право видавати нотаріально завірену заборону на виконання п'єс, опер, балетів тих авторів, які були

членами товариства. Що ж до юридичних норм, які регулювали взаємовідносини в цій галузі, то тимчасово посилались, як тоді писали, на "старі закони", зокрема на "Положение об авторском праве" від 20 березня 1911 року.

Але подекуди на той час одного втручання агента вже було замало. Показовою є історія, яка вимальовується зі скарги херсонського агента Товариства руських драматичних письменників та оперних композиторів *І. Пономарьова*, направленої 14 листопада 1918 року херсонському губернському старості.

У даній скарзі зазначалось, що Український національний театр від 16 жовтня припинив платежі авторського гонорару, мотивуючи це тим, що управління даного Товариства знаходиться у Москві, куди поштові заклади не приймають грошові перекази. Від 22 жовтня виплату авторського гонорару з тієї ж причини припинив антрепренер Міського театру Молчанов, за порадою останнього на тій же підставі припинив сплачувати авторські й антрепренер Художнього театру Гріндберг.

Дізнавшись про хитрування колег, почала саботаж тимчасова антреприза у херсонських театрах "Тверезість" та "Опора". *І. Пономарьов* справедливо обурювався такою спекуляцією на політичній ситуації, оскільки багато членів товариства та нащадків покійних авторів (членів товариства) на той час жили у Києві, Харкові, Чернігові, Катеринославі, де поштово-телеграфний зв'язок діяв. Члени товариства знали про діяльність у Херсоні агента зі збирання авторського гонорару на їх користь і не відмовлялися від його послуг. До того ж, як повідомляв агент, деякі автори отримали аванси за рахунок майбутніх зборів, які повинно було заплатити їм товариство. Агент бідкався, що постраждають інтереси авторів, розуміючи, що з тимчасової антрепризи отримати належні авторам відрахування буде дуже важко, тому що остання в будь-який час може припинити свою діяльність, суми будуть зростати, а стягти їх буде важче, ніж за кожную окрему виставу. Також агент

скаржився на те, що антрепренери дуже часто не тільки змінюють на свій розсуд назву п'єси, але не представляють прізвища автора, порушуючи чинне законодавство (мається на увазі згаданий закон Російської імперії, який за словами скаржника "на даний час не відміняли"). Агент просив розпорядження губернської влади щодо сплати антрепренерами театрів Херсона належних авторських гонорарів та зобов'язання антрепренерів у подальшому платили за кожен п'єсу товариства, яку вони відіграли, "щоб захистити інтереси авторів та їх родин, нащадків-сиріт, для яких плата, що стягається в дані важкі часи, є єдиною матеріальною опорою для існування".

Крім того, відчайдушний агент пропонував зобов'язати антрепренерів підпискою не перекручувати на афішах і в програмах назви п'єс та прізвищ авторів або перекладачів, бо подібні порушення ускладнювали перевірку за каталогом п'єс членів товариства. Свою скаргу, викладену на іменному типографському бланку з зазначенням назви товариства, агент І. Пономарьов завершив припискою, якою зазначав, що діє на підставі доручення № 5261, виданого йому Товариством руських драматичних письменників та оперних композиторів 31 липня 1918 р. На бланку з текстом скарги надруковано супровідну губернського старости до Управління у справах друку Міністерства внутрішніх справ з проханням дати керівні вказівки від управління щодо подальших дій стосовно описаного інциденту.

Управління у справах друку Міністерства внутрішніх справ Української Держави за функціями та структурою визначалось як "орган загального догляду за творами друку", які виходили у межах України. За статутом Управління крім функцій на зразок цензурних і справ про відкриття друкарень та інших "закладів друку" мало здійснювати реєстрацію друкованих творів, які виходили у межах України; складати їх каталоги; проводити реєстрацію та розгляд творів, при-

начених для публічних вистав на сценах, а також творів, виданих за кордоном; проводити нагляд за роботою місцевих комітетів у справах друку; розглядати скарги та "сумнівні питання".

В Управлінні згідно з його структурою діяло три відділи. До обов'язків відділу, який називався "Загальний та реєстрації" окрім усілякої внутрішньо-організаційної роботи входили: реєстрація друкованої продукції, складання каталогів цієї продукції, зберігання контрольних екземплярів, нагляд за роботою провінційних видавництв. В Управлінні також діяв відділ з контролю за друкарнями і пресою та розглядом скарг на них. У межах повноважень відділу, який називали "Театральний та догляду за друкованими творами, що надходили з-за кордону" був нагляд за п'єсами, які ставилися на театральних сценах держави; реєстрація п'єс та складання їх списків; розгляд творів, що друкувалися за кордоном. Управління вело реєстр видавництв та друкарень. У Києві, Одесі, Харкові діяли відповідні комітети, підпорядковані даному Управлінню, у Полтаві та Катеринославі — інспектори управління.

Штат Управління у справах друку на кінець 1918 р. налічував 25 співробітників. Від липня 1918 р. його очолював *Андріяшев Олександр Михайлович*. У короткій біографічній довідці про начальника управління, складеній у грудні 1918 р., наведено такі дані: 55 років, уродженець Чернігова, випускник Університету ім. Св. Володимира; від 1887 року і до квітня 1917 р. — член ради Головного управління у справах друку; до липня 1918 р. — помічник бібліотекаря Університету ім. Св. Володимира, українець, православний. У рамках задекларованої теми наведення таких подробиць досьє керівника названого управління виправдане тим, що вони містять інформацію про державну службу О. Андріяшева, яка не згадується у сучасних офіційних біографічних довідках про відомого вченого-історика, архівіста та архівознавця [2].

Сучасні джерела доповнюють службове досє О. Андріяшева суттєвими деталями діяльності як дореволюційного періоду, так і фактами подальшої його біографії. Учень В. Антоновича на історико-філологічному факультеті, за працю "Очерк истории Волынской земли до конца XIV в." О. Андріяшев отримав Золоту медаль і премію ім. М.І. Пирогова, але не був залишений у Києві як політично неблагонадійний. Він працював у архівах Ревеля та Риги (1886–1903 рр.), потім — у Петербургській археографічній комісії, досліджував історію Новгороду. У радянські часи був дійсним членом Археографічної комісії при АН СРСР (Ленінград) та членом Історико-географічної комісії та Комісії старої України (від 1928 р. очолював) при ВУАН. Помер 1939 року [2].

Запит херсонського губернського старости начальнику Управління у справах друку щодо скарги агента Товариства руських драматичних письменників та оперних композиторів, відправлений 14 листопада, дійшов до адресата 20 грудня 1918 р. На цей час уряд Української Держави вже склав свої повноваження, а новий уряд Директорії УНР проводив реорганізацію владних структур. Так, Управління у справах друку стало вже Головним, але у складі Міністерства преси та інформації. Міністерство торгівлі та промисловості та Міністерство продовольчих справ реорганізували у Міністерство народного господарства, у структурі якого продовжив діяльність відділ винаходів. Державні установи продовжували функціонувати, а всі "безумовно потрібні для ведення справ" службовці залишалися тимчасово виконуючими обов'язки (до нового призначення, що було можливим тільки за спеціальним представленням керівника установи та рекомендації громадських організацій чи відомих громадян).

Названі вище дійові особи, ймовірно, продовжували виконувати свої обов'язки принаймні до 2 лютого 1919 р. (доки Директорія була при владі в Києві). Ще у середині січня 1919 р. відділом винаходів проводилася переєстрація охоронних документів. На тих, що збереглися, стоїть відбиток штампів гетьманського міністерства з датою 19 січня та підпис і прізвище начальника відділу Г. Родкевича. Присутність голови Головного правління у справах друку О. Андріяшева зафіксовано у протоколі наради представників інституцій нового Міністерства преси та інформації УНР, яка проводилася 2 січня 1919 р. Очевидно, що фаховий рівень даних працівників дозволяв віднести їх до "безумовно потрібних".

На жаль, історія не відвела часу для реалізації багатьох справ, розпочатих в Україні 1918 року. Подальші бурхливі події в Україні та глибокий розкол суспільства залишили багато задуманого лише задекларованими намірами.

Стаття підготовлена за документами з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України.

Автор висловлює щире подяку працівникам Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та директору Державного підприємства "Український інститут промислової власності" А.Г. Жаріновій за сприяння у підготовці даної публікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. На шляху до українського патенту. — К.: Державний департамент інтелектуальної власності, ДП "Український інститут промислової власності", 2008. — 50с.
2. Українські історики. XX століття. Бібліографічний довідник. — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. В. 2. ч. 2. — С. 9–10; Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАНУ.